

Zwijgen (selectief mutisme)

1. Introductie

Zeg dan toch eens wat!"

Iedere leerkracht in de onderbouw die tien of meer jaar ervaring heeft loopt de kans een kind in de klas te krijgen dat niet spreekt, terwijl het toch kan praten. Het gaat dan om kinderen die een gemiddelde intelligent bezitten en thuis wel spreken, maar op school niets/weinig zeggen. Die aandoening wordt in de kinderpsychiatrie (s)electief mutisme genoemd. Electief/selectief wil zeggen: in de ene situatie wel en in de andere niet en mutisme wil zeggen: stom, in de zin van: niet spreken. Een vertaling van de term is ook: verkozen sprake-loosheid.

2. Omschrijving

Bij (s)electief mutisme gaat het om kinderen die uitsluitend spreken in een bekende omgeving tegen gezinsleden of andere naasten, terwijl de verbale communicatie met anderen volledig ontbreekt. Uit onderzoek is gebleken dat acht van de 10.000 zevenjarigen electief mutisme vertoont. Een zeldzame aandoening dus, maar wel een verschijnsel dat u bij een wat langere loopbaan in het onderwijs een keer tegen zult komen. Selectief mutisme is niet slechts een hinderlijke handicap, maar kan leiden tot sociale problemen en leerproblemen. In groep 1 en 2 is er nog wel mee te leven, maar verderop in de basisschool kunnen het leren lezen, schrijven en rekenen er ernstig door belemmerd worden. In de dagelijkse onderwijspraktijk waarin steeds meer actief wordt gesproken en interactief onderwijs centraal staat, is electief mutisme uitermate hinderlijk en kan men verwachten dat een leerkracht heftig uit kan roepen: 'Zeg dan toch eens wat!' Het basissenmerk van selectief mutisme is de variabiliteit. Dat wil zeggen dat het bij electief mutisme niet gaat om een eenduidig beeld, maar dat er twee duidelijke variatiekenmerken zijn, namelijk variatie in ernst en variatie in achtergrond. Variatie in ernst wil zeggen dat er grote verschillen zijn in verschijningsvorm. Er zijn kinderen die absoluut niets zeggen op school en thuis alleen maar spreken tegen de ouders en ook niet tegen grootouders, die regelmatig bij ze over de vloer komen. Er zijn aan de andere kant ook kinderen die alleen tegen de leerkracht niet spreken. Daarnaast zijn ook de achtergronden van de kinderen verschillend. Kenmerkend voor veel selec-

tief mutistische kinderen is dat ze op zeer jonge leeftijd extreem verlegen zijn. Het niet-praten openbaart zich meestal tussen het derde en het vijfde jaar. De variatie die men tegen kan komen bij kinderen met selectief mutisme heeft vooral ook te maken met de vraag wat er naast het niet spreken nog meer met ze aan de hand is. Bijkomende problemen kunnen zijn:

- Een negatieve instelling en koppigheid. Thuis en op school zijn de kinderen vaak koppig. Daarbij vertonen ze ook nogal eens agressiegedrag. Sommige kinderen gebruiken het niet spreken als een vorm van machtsstrijd. Daarbij kan het ook wel eens gaan om allochtone kinderen die traditioneel opgevoed zijn en een vrouwelijke leerkracht als minderwaardig zien en daarom minder geneigd zijn met ze te spreken;
- Contacten met de ouders: bepaalde kinderen hebben een zeer hechte relatie met hun ouders en vaak met name met de ouder van het andere geslacht.

Het gaat dus om een psychologisch probleem. Het kind kan wel praten, maar wil of durft niet. Het probleem zit in het verbale durven.

Vaak zijn er bij kinderen die in de periode voordat ze naar de basisschool gaan ook al problemen, in die zin dat ze vaak overgevoelig zijn voor geluid, ze gaan bij veel indrukken tegelijkertijd krijsen en vaak zijn ze erg eenkenig.

Andere kenmerken

- De neiging zich terug te trekken: het gaat bij kinderen met selectief mutisme nogal eens om moeders die te veel toegeven en zich uit hun pedagogische verant-

woordelijkheid terugtrekken en uit angst voor protestreacties van het kind maar aan de wensen van het kind toegeven;

- Matige sociale contacten. Vaak hebben deze kinderen ook geen goede sociale contacten met de groepsgenoten. Ze hebben de neiging zich terug te trekken;
- Er zijn ook kinderen die spraak/taalstoornissen hebben. Men gaat er vanuit dat in 50% van de gevallen de taal toch niet optimaal is;
- Emotionele problemen, zoals een sterke behoefte aan aandacht of angst voor onprettige situaties.

3. Diagnose

Bij de diagnose gaat het om onderzoeks- en observatievragen als:

- Vertoont het kind voldoende verschillende gelaatsuitdrukkingen en zijn deze gelaatsuitdrukkingen acceptabele reacties op bepaalde situaties?
- Hoe is de uitvoering van de beeldende expressieactiviteiten?
- Blijkt uit het gedrag dat het kind u wel begrijpt of de situatie wel begrijpt? Met andere woorden: welke reacties zijn er als u wat zegt, vraagt, vertelt, enz.?
- Hoe is het gedrag van het kind tijdens klassikale activiteiten, hoe tijdens individueel naar het kind gerichte activiteiten?
- Wanneer spreekt het kind wel en wanneer niet?
- Zie verder de observatie- en vragenlijst *Zwijgen* op pagina 805.

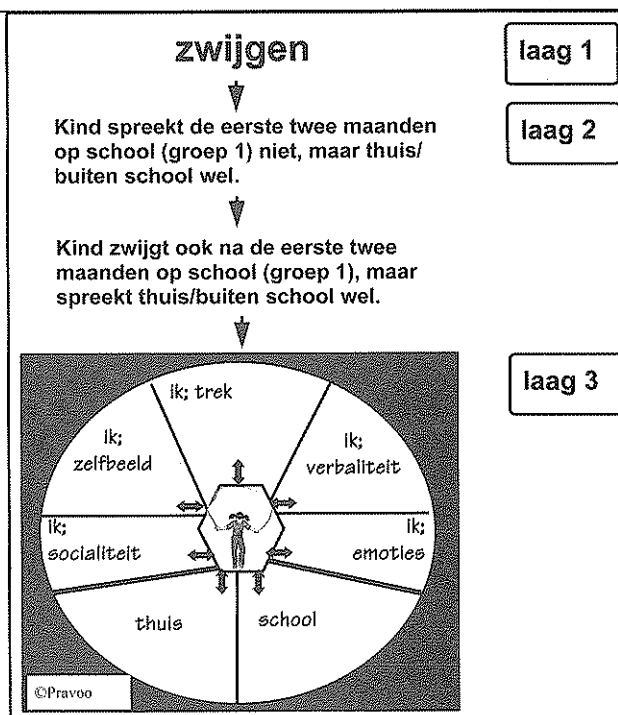
4. Verklaringen

Selectief mutisme kan te maken hebben met de ik-trek van het kind. Vooral in de literatuur over angst wordt het electief mutisme beschreven. Het kind is zo bang voor de schoolsituatie dat het zich niet verbaal durft te uiten. Over het algemeen gaat het om kinderen met een gering zelfvertrouwen. Samenhangend met de verklaring dat angst het gedrag veroorzaakt, gaat het vaak om kinderen die moeite hebben zich aan te passen aan nieuwe situaties. De school is zo'n nieuwe situatie. Het kind is van nature te weinig flexibel om in te spelen op deze nieuwe situatie. Aanpassingsproblemen kunnen verschillende achtergronden hebben.

Een extra diagnosetip

U kunt de specifieke diagnosemiddelen die bij dit orthobeeld horen gebruiken, maar u kunt ook de meer algemene diagnosemiddelen uit deze orthotheek hanteren. Zie daarvoor de opzet voor de gedragsdiagnose zoals weergegeven op pagina 21 t/m 40 en dan de diagnosemiddelen:

- diagnosezoekwijzer op pagina 22
- diagnosehulp 1 op pagina 29-33
- diagnosehulp 2 op pagina 34-36
- diagnosehulp 3 op pagina 37
- diagnosehulp 4 op pagina 38-40

ben. In het kort geven we er enkele:

- Het kind heeft nog te weinig ervaringen opgedaan met het aanpassen aan nieuwe situaties. Het kind is te beschermd en in een te kleine kring opgevoed;
- Het kind is zeer vrij opgevoed, kon altijd zelf bepalen wat het wilde en beschouwt de school als een te strak keurslijf waaraan het zich niet wil aanpassen en uit zich daarom niet en wil niet spreken;
- Een andere verklaring kan binnen de thuissituaties gevonden worden. Het is mogelijk dat het kind gedurende kortere of langere tijd tijdens zijn voorschoolse periode is verwaarloosd. Het kind heeft het vertrouwen in volwassenen/anderen niet of onvoldoende op kunnen bouwen en protesteert door niets te zeggen tegen deze verwaarlozing;
- Het zwijggedrag is aangeleerd dus zou je het met belonen en een goed stappenplan weer af kunnen leren;
- Bepaalde emotionele gebeurtenissen: dood, scheiding, ziekte enz. Het kind kan ook reageren op problemen tussen de ouders onderling;
- Ouders die het kind onvoldoende ruimte hebben gegeven zichzelf te worden. Dit kunnen kinderen worden zonder een eigen ik. Deze kinderen hebben dan ook onvoldoende mogelijkheden vanuit een eigen inhoud te spreken. Als oorzaak kan ook een dominante moeder of een overbeschermende moeder de veroorzaker zijn. Er kan sprake zijn van een zeer sterke moederbinding. Als er vreemden bij de moeder en het kind zijn, is het kind niet alleen mutistisch, maar vaak ook onzeker, passief, angstig en koppig;
- Ook bij verwende kinderen kom je selectief mutisme tegen;
- Het kind heeft op onjuiste wijze de koppigheidsfase doorgemaakt. Het kind werd tijdens deze fase te vrij of te streng opgevoed. Dit zorgt er nu voor dat het kind zijn koppigheid en macht wil tonen door niets te

Naam/groep:.....

Geboortedatum:/ingevuld op:/ingevuld door:.....

Observatie: vertoont het kind voldoende verschillende gelaatsuitdrukkingen en zijn deze gelaatsuitdrukkingen acceptabele reacties op bepaalde situaties? Hoe is de uitvoering van de beeldende expressie-activiteiten? Blijkt uit het gedrag dat het kind u wel begrijpt of de situatie wel begrijpt? Met andere woorden: welke reacties zijn er als u wat zegt, vraagt, vertelt, enz.? Hoe is het gedrag van het kind tijdens klassikale activiteiten, hoe tijdens individueel naar het kind gerichte activiteiten? Wanneer spreekt het kind wel en wanneer niet?

1. Ik-trek

1.1 Uit het kind zich wel voldoende op niet-verbale wijze zoals d.m.v. geluid, lachen, huilen, bewegen, gelaatsuitdrukkingen, enz?

1.2 Kan het kind voldoende meedoen met de onderwijsactiviteiten?

1.3 Zijn er materiële voorzieningen die het kind bedreigen? Is het kind bang voor bepaalde materialen? Heeft het kind voldoende mogelijkheden (gehad) de materialen te verkennen?

1.4 Zijn er bepaalde activiteiten waarvoor het kind zichtbaar angstig is? Wanneer spreekt het kind niet en wanneer wel, bijvoorbeeld bij buiten spelen, in de kring, tijdens vrij-spelen, tijdens het werken, tijdens klassikale instructies, tijdens verwerkingen, enzovoorts?

1.5 Gaat het om een allochtoon kind?

1.6 Is het kind over het algemeen angstig?

1.7 Heeft het kind ook in non-verbale situaties sociale angst?

2. Ik-verbaliteit

2.1 Heeft het kind een problematische taal-/spraakontwikkeling doorgemaakt?

2.2 Heeft het kind problemen met het taalbegrip?

3. Ik-zelfbeeld

3.1 Bezit het kind voldoende zelfvertrouwen?

3.2 Welk zelfbeeld heeft het kind? Zie voor de bepaling bijlage 8.2 op blz. 370 en verder.

4. Ik-emotionaliteit

4.1 Heeft het kind bepaalde emotionele problemen?

5. Ik-socialiteit

5.1 Hoe zijn de sociale vaardigheden van het kind?

6. School

6.1 Hoe gaan de klasgenoten om met het kind en hoe reageren ze op zijn niet spreken?

6.2 Is er ook een klasgenoot waar het kind wel mee spreekt?

7. Thuis

7.1 Heeft het kind een zeer sterke moederbinding?

7.2 Spreekt het kind thuis wel? Zo ja, hoe spreekt het dan thuis?

7.3 Wat is de kwaliteit van de spraak-/taalontwikkeling thuis? Hoe was de spraak-/taalontwikkeling in de voorschoolse periode? Vraag de ouders eventueel een cassetteopname te maken.

7.4 Zijn er factoren in het milieu van het kind die waarschijnlijk van invloed zijn (geweest) op het ontstaan en het in stand houden van het probleemgedrag? Bijvoorbeeld:

- Het kind is gedurende kortere of langere tijd emotioneel verwaarloosd en heeft te weinig aandacht gehad;
- Het kind (is enig kind en) heeft in de voorschoolse tijd weinig contact gehad met anderen;
- Het kind is te strak/streng benaderd en heeft te weinig mogelijkheden gehad zichzelf te worden.

7.5 Spraken/spreken de ouders voldoende goed Nederlands?

7.6 Zijn de ouders ook introvert?

7.7 Zijn er relatieproblemen in het gezin?

Aanvullende gegevens:

wat te vragen, met het kind te spelen, het stimulerend toe te spreken zonder het onder druk te zetten. Verken samen met het kind de hoeken, ruimtes, spelplaatsen van het lokaal en de school. Benader het kind rustig en geduldig en keur het gedrag 'nooit' af.

Fase 2: de volgende twee maanden

Het is belangrijk het kind in deze periode zoveel mogelijk met rust te laten. Voor veel leerkrachten is dat moeilijk, omdat men het kind het liefst zoveel mogelijk wil stimuleren en aansporen. Toch is het aan te bevelen geduld te hebben en de spontane ontwikkeling een kans te geven. Men kan in de passiviteit een machtsstrijd zien. Dwang maakt een kind alleen nog maar vastbeslotener nergens aan mee te doen. Het beste antwoord op zijn gedrag is het op zodanige wijze met rust te laten, dat het het onaangename effect van zijn eigen passiviteit beleeft. Zolang het kind zijn ouders en/of de leerkracht onder druk kan zetten en hen tot grotere activiteit en inspanning kan brengen, zal het zijn methode alleen maar succesvol en aange-naam vinden.

Fase 3: de volgende 5 maanden

Binnen deze fase bestaat de begeleiding uit:

- de aanpak van de systematische klasgenootcontacten. Zie bijlage 1, programma a, op Zwijgen 811.
- Probeer hierbij aansluitend *iedere dag* 5 à 10 minuten achter elkaar bij het kind te zijn en praat tegen het kind. Doe dit bij voorkeur tijdens het spelen. Maar ook tijdens het werken is het aan te bevelen.
- Voer initiëringsspelletjes uit zoals aangegeven in programma b, op Zwijgen 812. Bij deze spelletjes hoeft u het kind geen beurt te geven, maar is het van belang dat het kind ziet hoe anderen met taal omgaan.
- Het is aan te bevelen enkele malen met het kind mee naar huis te gaan. Probeer dan thuis met het kind te praten. Doe deze bezoeken het liefst kort achter elkaar, bijvoorbeeld twee of driemaal in één week. Bekijk de kamer van het kind, zijn speelgoed en zijn leefomgeving. Blijf eventueel eten. Lees het kind thuis ook wat voor.
- Voer eventueel speciale spelbegeleiding uit zoals aangegeven in het orthobeeld spelontwikkelingsproblemen, blz. 693 en verder. Vooral het effect sorterend spel blijkt in de praktijk het spontane taalgebruik uit te lokken. Bijvoorbeeld: met Nopper kunnen bomen gemaakt worden van een liggend en een opstaand stuk:
- Vervolgens speelt u dat er een storm komt en met uw armen 'waait' u de bomen om. Dit doet u enkele malen terwijl het kind toekijkt. Daarna neemt u de arm van het kind en 'waait' daarmee de bomen om. Vervolgens stimuleert u het kind mee te helpen bomen te maken of op te zetten, enz. Zo kunt u proberen binnen dit samenspel contact te leggen en taaluitingen uit te lokken.
- Lees het kind iedere dag even voor, zodat het toch voldoende taal aangeboden krijgt. Lees vaak hetzelfde verhaaltje voor. Herkenbaarheid kan spontane ui-

tingen stimuleren.

- Raak het kind tijdens de contacten ook steeds even aan.
- Zorg ervoor dat het kind het gevoel krijgt dat het erbij hoort. Bij de doe-dingen is dat goed mogelijk wanneer u dingen zegt als: 'Wat doe je fijn mee' of 'Iedereen is aan het... en jij ook'.

Fase 4: het vervolg

In deze vierde fase proberen we het kind aan het spreken te krijgen. Het kind is in fase 3 niet onder druk gezet, maar heeft kansen gehad spontaan tot spreken te komen en mag nu direct benaderd worden. De activiteiten van fase 3 lopen gewoon door. We voegen echter nieuwe aspecten toe. We geven daarvoor de volgende opbouw:

4.1 Non-verbaal reageren

Doe sociale interactie-activiteiten met plaatjes. In deze fase spreekt het kind in beelden. Bij het namen oplezen steekt het kind bij het noemen van zijn naam iets omhoog, bijvoorbeeld een hand van papier, die het tijdens de werkles maakte. Laat bij voorkeur alle kinderen dit doen. Iedereen heeft dan een hand van papier, zegt niets en steekt de papieren hand omhoog als zijn of haar naam wordt genoemd. Zo heeft het kind het idee dat het net als anderen doet. Steekt het kind de hand niet omhoog, dan loopt u naar het kind en helpt met het opsteken van de hand. Zeg daar dan bij: 'Wat doe jij goed mee zeg'. Voeg eventueel een beloning toe in de vorm van een plaatje (onmiddellijk geven!), of een beloning in de vorm van: 'Dan mag jij straks met (de) ... spelen'. Andere vormen van beeldspraak zijn: maak tekeningen of foto's van activiteiten, bijvoorbeeld van de hoeken. Leg het kind uit wat de afbeeldingen betekenen en vraag wat het wil doen. Laat het kind aanwijzen wat het wil. Als het kind niets aanwijst laat u het verder zijn gang gaan. Het kind moet ook de consequenties ervaren van het niet spreken via de beelden. Kom er een volgende keer op terug. 'Gisteren heb je niets aangewezen en toen kon je nergens mee spelen, wijs nu maar iets aan'. U kunt ook ja- en neeplaten maken in de vorm van verkeerslichten. Rood is nee en groen is ja. Zet dat op kaarten. Leer het kind de betekenis en laat het met de borden uw vragen met ja of nee beantwoorden. Dit beeldspreken kunt u verder uitbouwen met een tekening van het kind zelf, door u of het kind gemaakt:

Leer het kind dan met meerdere plaatjes te spreken, bijvoorbeeld:

De leerkracht blijft er zelf bij spreken en laat ook klasgenoten zeggen wat er staat. Voeg eventueel beloningen toe en breid het systeem uit met andere afbeeldingen.

4.2 Ja en nee

De volgende stap is het kind te stimuleren ja en nee te zeggen. Het is het beste weer klassikale activiteiten uit te voeren, zodat het kind ziet/hoort dat anderen ook ja/nee zeggen. We geven enkele mogelijkheden:

- De leerkracht heeft plaatjes en loopt langs de kinderen. De leerkracht vraagt ieder kind: 'Wil je een plaatje?' Het kind moet met ja antwoorden en krijgt dan een plaatje. Als het zwijgende kind niets zegt, krijgt het ook geen plaatje. Het is van belang dat het kind de consequenties ervaart van het niets zeggen. In de praktijk werkt deze aanpak over het algemeen zeer goed. Het is echter wel nodig deze zeer directe benadering te combineren met de inhoud van fase 3. Aan het begin van fase 4 gaven we ook aan dat de activiteiten van fase 3 gewoon doorlopen.

- Kijk waar het kind graag mee speelt en vraag het bijvoorbeeld: 'Wil je met/in . . . spelen?' Stimuleer het met ja of nee te antwoorden. Antwoordt het kind niet, dan kunt u het eventueel ook de consequenties daarvan laten ervaren door het niet in een favoriete spelplaats of met een favoriete klasgenoot te laten spelen. Het is wel van belang dat u goed vaststelt wat/waar/ met wie het kind graag speelt.

- Probeer zo het kind regelmatig voor keuzen te stellen waarbij het ja of nee moet zeggen. Combineer dit met een beloningssysteem en/of het ervaren van de consequenties van het niet spreken.

4.3 Spreken

In deze fase gaat u vooral door met de inhoud van fase 3. Binnen deze fase hoopten we op het spontaan uitlokken van taaluitingen. Lukt dat niet, dan kunt u de taaluitingen direct stimuleren in de vorm van:

- nazeggen: lees bijvoorbeeld iets voor of bespreek een prentenboek. Zeg regelmatig een woord en vraag het kind dit na te zeggen. Verbind daar een beloning aan. In het begin kan het voorkomen dat het kind nog niets nazegt. De aan te bevelen aanpak is dan regelmatig hetzelfde verhaaltje voor te lezen of hetzelfde prentenboek te bekijken zodat het kind met de inhoud vertrouwd raakt.

- Dit stimuleren van het nazeggen kunt u ook doen in andere situaties, zoals het nazeggen van de naam van de spelplaats of de naam van een spelgenoot. Ook favoriete werkzaamheden kunnen nagezegd worden. Bijvoorbeeld: 'Zeg maar plakken'.

- Bereid het kind ook voor op leergesprekjes. Als u van plan bent een project te wijden aan bijvoorbeeld 'de boerderij', dan kunt u enige tijd daarvoor al enkele malen met het kind 'praten' over het onderwerp aan de hand van platen/foto's.

- Bespreek prentenboeken met het kind door het concrete dingen te vragen, aan de hand van afbeeldingen. Bijvoorbeeld: 'Wat is dit?'

- Om het kind te stimuleren ook in het bijzijn van

anderen te spreken kunt u bij de voorafgaande activiteiten klasgenoten betrekken. Houd bijvoorbeeld kringgesprekjes met een groepje van 3 à 4 kinderen.

- Voer speciale spelbegeleiding uit (zie orthobeeld Spelontwikkeling) en probeer binnen de spelsituatie taal te ontlocken. Stel het kind tijdens de begeleiding vragen en laat de figuren veel spreken.

- Als tussenfase kunt u het kind nog voorstellen dat het mag fluisteren.

5.2.3 Een algemene aanpak voor kinderen die thuis ook niet spreken

Bij deze kinderen gaat het om ernstige vormen van taal-/spraakstoornissen en/of om ernstige vormen van angst. Zie dan ook de orthobeelden:

- angstige kinderen;
- faalangst;
- spraakontwikkeling.

Specialistische hulp is aan te bevelen. Adviseer de hulpverlening van een logopedist of bureau Jeugdzorg.

Spreekt het kind thuis wel in beperkte mate, dan zijn er de volgende mogelijkheden:

- 1. de leerkracht adviseert hoe men thuis de taalontwikkeling kan stimuleren. Raadpleeg daarvoor het orthobeeld Spraak-taalontwikkelingsproblemen, vanaf blz. 715. De leerkracht gaat zelf te werk zoals in het voorafgaande is aangegeven. Regelmatig overleg tussen ouders en leerkracht is nodig.

- 2. De hulpverlening kan uitgebreid worden met assistentie van een logopedist.

5.2.4 De begeleiding van oudere kinderen

Soms komt het voor dat ook oudere kinderen niets of weinig zeggen op school. Een heel enkele keer zijn het zelfs kinderen in de bovenbouw. Ook hier kan het gaan om sociaal-emotionele problemen en/of taalontwikkelingsproblemen. Hierbij kan het gaan om een tijdelijk probleem. Informeer bij uw collega's hoe het kind daar was. Als er duidelijke redenen voor aan te geven zijn, kunt u ook de desbetreffende orthobeelden raadplegen. Als het gaat om oudere kinderen die 'altijd al zo waren' is er sprake van een verharde problematiek. In die gevallen is het aan te bevelen hulp van buitenaf in te schakelen. Kunnen deze vormen van specialistische begeleiding niet uitgevoerd worden, dan staat u er als leerkracht alleen voor. De begeleidingsmogelijkheden zijn dan:

- informeer of het niet mogelijk is dat uw schoolbegeleider het kind behandelt d.m.v. spelbegeleiding, gesprekken en oefensituaties;

- zie het orthobeeld Angsten, blz. 225;

- zie het orthobeeld Faalangst, blz. 353;

- zie het orthobeeld Spraak-/taalontwikkelingsproblemen, blz. 715;

- Verder is het van belang ervoor te zorgen dat de klasgenoten niet afkeurend reageren op het niet spreken van het kind.

- Van belang is ook dat u het probleem met het kind

bespreekt. Probeer erachter te komen waarom het kind niet spreekt. Geef concrete mogelijkheden: bang, bang voor het uitlezen van anderen, denk je dat je weinig weet, bang het verkeerd te zeggen. Bespreek zo een aantal mogelijkheden en bekijk samen wat daaraan te doen is, zoals:

- dingen oefenen;
- iets voorbereiden;
- iets samen met anderen voorbereiden;
- de klasgenoten uit laten spreken dat ze het kind helemaal niet stom vinden. Probeer zo in een vertrouwelijk gesprek achter de gevoelens van het kind te komen.
- Bereid het spreken van het kind samen met het kind voor door klassengesprekken voor te bespreken.
- Laat het kind vragen die het wil stellen opschrijven.
- Voeg eventueel een beloningssysteem toe.
- Bezoek het kind enkele malen thuis en spreek met het kind in deze vertrouwde omgeving.
- Ga overdag vaak naar het kind toe en spreek het prijzend en stimulerend toe.
- Zie ook het onderstaande over rationaliseren.

5.2.5 Toegevoegde mogelijkheden

1. Fluisterend spreken

In het voorafgaande hebben we reeds aangegeven dat het fluisterend spreken ingevoerd kan worden als tussenvorm. Van belang is het kind steeds het gevoel te geven dat het er ondanks dit gedrag toch bijhoort. Wijs het steeds op de momenten waarop het met de anderen meedoet. Soms kan er ook een stimulerende werking uitgaan van het werken met een cassette recorder. Neem dan thuis het spreken van het kind op of laat de ouders het opnemen. Het bandje kan op school afgedraaid worden, zodat de klasgenoten horen dat het kind 'gewoon' kan spreken maar nog even de tijd nodig heeft om ook op school te spreken. Vaak zorgt dit ervoor dat klasgenoten wat anders tegen het kind aankijken.

2. Rationaliseren

Er zijn ook kinderen die bijvoorbeeld veel moeite hebben in de groep iets te doen, zoals een spreekbeurt houden, of zomaar iets vertellen of hardop lezen. Ook voor non-verbale activiteiten kunnen deze kinderen bang zijn. Bijvoorbeeld voor uitdelen met de verjaardag, voor meedoen bij gymnastiek, enzovoorts. Het spreekt vanzelf dat u dan de orthobeelden Faalangst en Angstige kinderen moet raadplegen. Op deze plaats willen we dan verwijzen naar de techniek van het rationaliseren. Bij het rationaliseren leert u het kind zijn situatie verstandig te overdenken en zichzelf moed in te spreken. Voor alle situaties waarin het kind zwijgt, kan dat geoefend worden. Kijk of u het gewoon in de klas kunt doen. Veelal is dat wel mogelijk.

3. Andere problemen

Soms is er sprake van andere gedragsproblemen. Er is dan een begeleiding op meer fronten nodig dan uitsluitend de invalshoek van het selectief mutisme.

4. Scheidingsangst

Zie voor de scheidingsangst pagina 606.

Aanvullende mogelijkheden zijn:

- zorg dat er diverse foto's van de huisgenoten op school staan;
- zorg voor een bandje met opnamen van de stem van de huisgenoten;
- laat op school een video zien van de thuissituatie.

6. Ouderadvisering

Overleg met de ouders over uw aanpak en bekijk of zij een bijdrage willen leveren aan een bepaalde aanpak zoals bijvoorbeeld de aanpak van bijlage 8.1.

7. Verder lezen/websites

- Meurs, P. en G. Gluckers, Acculturatieproblemen. In het Handboek Kinderen en Adolescenten, 2002;
- Cohen de Lara-Kroon, N. Selectief mutisme; welke vorm van behandeling. Tijdschrift voor orthopedagogiek 35, 1996.

8. Bijlagen

- 8.1 diverse vormen van opbouw;
- 8.2 de systematische klasgenootcontacten;
- 8.3 initiëringsspelletjes.

8.1 Diverse vormen van opbouw

Een belangrijke invalshoek bij de begeleiding van het selectief mutisme is een geleidelijkheid in opbouw. Steeds kleine stapjes hanteren van zwijgen naar spreken is een benadering die vaak wordt uitgevoerd. Enkele voorbeelden van opbouw zijn:

- zie pagina 806-809 met een voorbeeld van een opbouw;
- ook een mogelijkheid is:
 - als het kind iets wil doen/met iets wil spelen dan moet het dat eerst aanwijzen en krijgt het dan pas. Wijst het niets aan dan kan het ook niets doen;
 - bij een vraag moet het knikken;
 - via een knuffel antwoorden;
 - fluisteren;
 - praten.
- een andere mogelijke opbouw is:
 - geluid maken met een xylofoon;
 - geluid maken met een blaasinstrument;
 - lucht inademen en weer uitblazen;
 - m-klank neurieën, zacht;
 - m-klank neurieën, hard;
 - woorden nazeggen.

Centraal bij deze aanpak staat de koppeling aan een beloningssysteem.

- ook een mogelijke opbouw is:
 - laat het kind op school met de ouder spelen en praten in een kamertje zonder dat er een vreemde bij is;
 - laat het kind in dat kamertje spelen en praten met de moeder en een ander kind erbij;
 - laat het kind in een kamertje spelen en praten met een ander kind en de leerkracht;
 - laat het kind in het kamertje spelen en spreken met

de moeder en de leerkracht;

-laat het kind in het kamertje spelen en spreken met de moeder en de leerkracht en na verloop van tijd gaat de moeder steeds minder meedoen;

-laat het kind in het kamertje spelen en spreken met de moeder en de leerkracht en na enige tijd gaat de moeder weg;

-etc. Maak zo een geleidelijk pad naar het spreken in de klas.

8.1 De systematische klasgenootcontacten

Bij deze aanpak wordt het kind systematisch in contact gebracht met alle klasgenoten. Neem uw absentielijst, klassenschrift of maak zelf een lijst met de namen van de klasgenoten en plaats naast de namen twee vakjes:

Peter Ahrends		
Pauline Blom		
enz.		

Kies een spel- of werksituatie waar het kind met een ander kind kan spelen of werken. Laat het kind zo een keer met alle klasgenoten spelen of werken. Daarna wordt het nog een keer gedaan, zodat het kind met iedereen in de klas twee keer heeft gespeeld of gewerkt. U kiest deze speelgenoot of medewerker voor het kind uit. Doe dit om de dag of iedere (mid)dag.

Begeleidingstechnieken

De eerste 10 minuten blijft u bij de twee kinderen. U zorgt ervoor dat het samenspel of de samenwerking op gang komt. Hanteer de aanpak van de 'directe begeleidingsperiode'. Zie daarover blz. 100.

Daarbij kan gebruik gemaakt worden van de volgende begeleidingstechnieken:

• Het verwoorden

De leerkracht verwoordt wat zij/hij ziet. De leerkracht vertelt wat de kinderen aan het doen zijn. Het is van belang zo te verwoorden dat de situatie voor het kind verhelderd wordt, zodat er geen conflicten kunnen ontstaan door misverstanden of onduidelijkheden.

• Verwoorden van gevoelens

Voor kinderen die onvoldoende gericht zijn op de gevoelens van anderen kan het aan te bevelen zijn vooral de gevoelens van klasgenoten te verwoorden, zodat het kind beter leert begrijpen wat anderen voelen, wensen, enz.

• Inschakeling van de klasgenoten

Klasgenoten kunnen op allerlei manieren ingeschakeld worden. Meestal gebeurt dat na een vraag/opdracht van de leerkracht: 'Zeg jij eens tegen . . . hoe je dit vindt.'

'Vraag jij eens aan . . . of hij . . .'

'Laat jij eens aan . . . zien hoe dit moet.'

• Preventief werken

U kunt het kind waarschuwen voor problematische situaties die kunnen ontstaan, zodat het kind daar zelf meer oog voor krijgt en ook zelf die situaties beter

aan kan zien komen en op tijd in kan grijpen.

• Pedagogische boodschappen zenden

Het is mogelijk dat de leerkracht min of meer duidelijke voorstellen doet of adviezen geeft:

- 'Dat kun je maar beter niet doen want dat vind . . . niet zo leuk.'

- 'Dat kun je ook wel vriendelijker zeggen, bijvoorbeeld . . .'

• Steunen

De leerkracht laat haar/zijn instemming horen/ blijken als het kind gewenst gedrag vertoont:

- 'Nu gaat het goed zeg.'

- 'Wat doe je goed . . .'

- 'Wat... je goed.'

- 'Dat zou ik ook zo gedaan hebben.'

- 'Vind je ook niet... dat... goed . . .?'

• Voordoen

Bepaalde vormen van samenspelen en samenwerken kunt u voordoen. Ook kunt u klasgenoten vragen iets voor te doen. Tenslotte is het nog mogelijk te wijzen op het gedrag van anderen: 'Zie je hoe goed . . .? Dat kun jij ook wel.'

• Speciaal bij een bepaald type gedragsproblemen behorende begeleidingswijzen

De aanpak van de systematische klasgenootcontacten kan gebruikt worden bij de begeleiding van diverse soorten gedragsproblemen. Bekijk steeds wat voor een bepaald type gedragsprobleem specifiek van belang is. We geven enkele voorbeelden:

-Bij kinderen met agressiegedrag: wijs het kind op gevoelens van anderen, zodat het inlevingsvermogen verbeterd wordt. Leer het kind hoe het zonder agressiegedrag conflicten op kan lossen, enzovoorts.

-Bij kinderen met een beperkte emotionaliteit: verwoord gevoelens en laat de klasgenoten ook verwoorden wat ze voelen.

-Faalangstige kinderen: pas vooral het steunen toe.

-Sociale initiëring: zie programma 8.3 met de initiëringsspelletjes op pagina 812. Verder: leer de kinderen hoe ze contacten kunnen beginnen.

-Kinderen die zwijgen: verwoord veel, stimuleer het kind te spreken/te reageren op anderen. Zeg het eventueel een vraag, een opmerking of antwoord voor, zodat het kind het na kan zeggen. Schakel klasgenoten in om het kind iets te vragen, laat het kind de consequenties ervaren als het niets zegt, Enzovoorts.

Het vervolg en een variant

Als het kind twee keer met alle klasgenoten heeft gespeeld, kunt u het nog enkele keren doen of ermee stoppen. Soms komt het voor dat de sociale contacten goed beginnen, maar dat er na verloop van enige tijd een verwijdering of conflict ontstaat. Een variant op het bieden van begeleiding gedurende de eerste 10 minuten is het bieden van begeleiding na enige tijd. Vanaf een afstand houdt u het tweetal spelende of werkende kinderen in de gaten. Als u het nodig acht gaat u naar de kinderen en blijft u ongeveer 10 minu-

ten bij hen om begeleiding te bieden.

Het bijhouden

Het is aan te bevelen de activiteiten bij te houden in een weekplan.

Bijlage 8.3 Initiëringsspelletjes

Hierbij gaat het om dramatische spelactiviteiten die tot doel hebben het initiatief nemen tot sociaal contact te stimuleren/begeleiden. Het gaat om korte spelactiviteiten die ongeveer 15 minuten in beslag nemen, ledere activiteit dient minimaal twee maal achter elkaar aan de orde te komen. De werkwijze is:

-U voert een spelactiviteit uit en laat deze doen door kinderen die voldoende sociale vaardigheden bezitten. Deze kinderen hebben een voorbeeldfunctie voor de andere kinderen. U houdt bij wie een beurt kregen.

-De volgende dag voert u dezelfde activiteit uit. Nu krijgen andere kinderen een beurt. Het kind met problemen op het gebied van de sociale initiëring kan aan het einde van de eerste keer, nadat het anderen aan het werk heeft gezien, een beurt krijgen en/of de tweede keer. Bespreek iedere keer na wat er te zien was en hoe het ging. Maak gebruik van de begeleidingstechnieken zoals weergegeven op pagina 811 en verder.

De activiteiten

1. Vragen hoe je heet

Vertel dat er een nieuw kind op school is gekomen. Iemand is het nieuwe kind en een ander kind vraagt hoe het kind heet. Het nieuwe kind antwoordt duidelijk. Ook andere vragen kunnen gesteld worden aan het nieuwe kind. Regelmatig kunnen de rollen gewisseld worden.

2. Wil je met me spelen?

Speel en oefen dit thema en het verder uitspelen. Het gaat daarbij om:

- 'Wil je met me spelen?'

- 'Ja' (of 'nee').

- 'Wat zullen we spelen?'

Bijvoorbeeld: 'Laten we met de auto's gaan spelen.' Oefen ook het assertief zijn, dat wil zeggen het opkomen voor jezelf zonder anderen te kwetsen. Dat kan in het geval waarin het kind geen zin heeft om met anderen te gaan spelen. Leer kinderen dit op een rustige manier te zeggen, zonder boos te worden, en ook te accepteren zonder boos te worden.

3. Vragen of je mee mag doen

Twee kinderen spelen en een ander kind wil graag meedoen en moet dat vragen. Speel dit. Laat bijvoorbeeld in de kring twee kinderen met blokken spelen of een gezelschapsspel doen en oefen het binnenkomen in het spel (of werk) van anderen.

Laat dit verder uitspelen tot de kinderen echt samenwerken/ spelen. Ook het niet mee mogen/kunnen doen kan gespeeld worden. Bespreek ook mogelijke redenen waarom meespelen of meewerken echt niet kan.

4. Mag ik dit (even) hebben?

Speel het vragen om iets. Een kind werkt/speelt en een ander kind wil een bepaald materiaal. Laat dit spelen. Zet bijvoorbeeld twee tafeltjes neer en laat een kind werken/spelen en een ander kind om iets vragen. Ook het niet kunnen krijgen van iets dient gespeeld te worden. Hoe zeg je dat het vragende kind niet krijgt wat het wil en hoe accepteert het dat?

5. Ik wil je iets vertellen

Laat twee kinderen naast elkaar zitten en oefen/speel 'Ik wil je iets vertellen'. Ook vertellen dat je niet wilt/kunt luisteren kan geoefend worden. Bijvoorbeeld: 'Ik wil nu even doorwerken.'

6. Wil je me helpen?

Speel het vragen om hulp. Bijvoorbeeld het tillen van iets, het open- en dichtdoen van iets, het vasthouden van iets, maar ook het helpen bij problemen bij het spel of het werk:

- 'Hoe moet dit aan elkaar?'

- 'Wat moet ik doen?'

- 'Hoe moet ik verder?'

- 'Is dit goed zo?'

- Enzovoorts.

7. Wil je aan de kant gaan?

Een kind zit/staat in de weg en we spelen wat je moet vragen/doen om er langs te kunnen.

8. Ik wil iets voor je doen

Speel het hulp bieden. Hierbij kan het om een bepaald gebeurtenis gaan. De kinderen spelen dat een kind ziet dat iets niet lukt bij een ander kind. Speel dan het hulp bieden, maar eventueel ook het weigeren van hulp en het accepteren daarvan door de hulpbieder. Speel ook, algemener, het vragen aan iemand: 'Wat kan ik voor je doen?'

9. Iets aan iemand laten zien

Een kind heeft een leuk spelletje, iets moois gemaakt of zijn werk af en wil dat aan een ander kind laten zien. Speel dat. Laat de kinderen ook spelen dat het kind (even) geen tijd heeft om te kijken.

10. Vragen ergens mee te stoppen

Een kind werkt rustig en een ander kind zit steeds tegen de tafel te stoten. Wat doe je nu? Laat dit spelen en laat de kinderen ook andere vormen van storen bedenken.

11. Vragen of iemand iets wil hebben

Nu wordt er gespeeld dat er iets uitgedeeld of gegeven wordt en dat het kind een ander kind moet vragen of het dat wel wil.

12. Het vervolg

In het voorafgaande hebben we een 11 -tal mogelijkheden geboden. Het is echter van belang dat u voortdurend observeert in uw eigen klas en let op sociale interacties en sociale initiatieven. U kunt dan met de oefeningen aansluiten bij wat er concreet in uw klas gebeurt. Stel concrete vormen van sociale interacties aan de orde, laat ze naspelen en bespreek ze samen.